

Лекція № 19

Тема. Науково-методичні засади методики розвитку мовлення

Мета:

- *знати* про мовлення, його види, процес породження зв'язного висловлювання (чотири фази);
- *опанувати* елементи лінгвістики тексту: уміти розрізняти текст, знати його характерні ознаки, будову, засоби міжфразового зв'язку, орієнтуватися в різних типах текстів, диференціювати різні стилі мовлення;
- *орієнтуватися* у змісті і вимогах типових освітніх програм з розвитку мовлення учнів та інших нормативних документів; у змісті й методичному апараті чинних підручників щодо вимог програми з мовленнєвого розвитку учнів і його реалізації в навчальному процесі;
- *ознайомитися* з методами розвитку мовлення учнів; культурою мовлення і методикою її формування.

Методи: лекція комбінована із застосуванням комп'ютерних інформаційних технологій, створення ситуації пізнавальної новизни, під керівництвом викладача.

Основні поняття теми: розвиток мовлення, етапи розвитку мовлення, методи розвитку мовлення, лексичний рівень, вимовний рівень, словосполучення, речення, текст.

План

1. Психологічні та педагогічні засади розвитку мовлення молодших школярів.
2. Структура і зміст програми з розвитку мовлення учнів. Етапи розвитку мовлення. Вимоги програми.
3. Методи розвитку мовлення.
4. Рівні розвитку мовлення учнів на уроках української мови:
 - лексичний рівень роботи з розвитку мовлення;
 - робота з розвитку мовлення на вимовному рівні;
 - словосполучення і розвиток мовлення. Речення як мовленнєва одиниця;
 - рівень тексту з розвитку мовлення молодших школярів.
5. Види вправ з розвитку мовлення.

Література:

1. Дем'яненко С. Формування мовленнєвого поняття «текст» у дітей шестилітнього віку / С. Дем'яненко // Початкова школа. – №5. – 2007. – С.11-13.
2. Джелелей О. Практична методика розвитку мовлення молодших школярів / О. Джелелей, О. Коваленко, А. Ємець. – К «Шкільний світ», 2007. – 112с.

3. Зимульдінова А. Мова й мовлення молодших школярів. Наукові засади / А.Зимульдінова, С.Гірняк // Початкова школа, 2012.–№11.
4. Кирилова О. Про розвиток усіх видів мовленнєвої діяльності за букварем Вашуленка М.С., Скрипченко Н.Ф. // Початкова школа, 2003. – №6. –С.34–35.
5. Крайнова Ж. Формування комунікативної компетентності молодших школярів на заняттях з рідної мови / Ж.Крайнова // Початкова школа, 2003.– №11.–с.24–27.
6. Крикун М. Роль слова в розвитку зв'язного мовлення молодших школярів / М.Крикун //Початкова школа, 2003.– №11.– С.27–35.
7. Лобчук О.Г. Навчання мовленнєвої діяльності на уроках мови.1-4 класи: навч.-метод. посібник / О.Г. Лобчук.- Освіта України, 2011. – 120с.
8. Павленко Л.П. Сучасний урок в початковій школі. 68 уроків з розвитку зв'язного мовлення у 1–4 класах. –Х.: Вид. к... «Основа», 2005. –Ч. 1. –112с.; Ч. 2.–112с.
9. Українська мова з методикою навчання в початкових класах. Інтегрований курс / За ред. А. П. Каніщенко, Г. О. Ткачук. – Тернопіль.: Богдан, 2011.–263с.

1. Психологічні та педагогічні засади розвитку мовлення молодших школярів

Зв'язне висловлювання – це сукупність взаємопов'язаних самостійних речень, об'єднаних спільним предметом мовлення. Розвиток мовлення є одним із основних завдань сучасного уроку. **Розвивати мовлення** – це вчити школярів правильно і доцільно, відповідно до норм літературної мови користуватися всім арсеналом мовних засобів у процесі побудови зв'язних висловлювань.

Розвиток проводиться **за двома напрямками**:

- діалогічному;
- монологічному.

Найголовніше в роботі над розвитком мовлення – навчити дітей докладно і вибірково викладати (переказувати) тексти різних типів і стилів мовлення, а також створювати в усній і писемній формі зв'язні висловлювання, різні за стилем, композицією і типом мовлення (розповідь, опис, роздум), писати лист, оголошення, замітку-інформацію, заяву.

Мова – це система знаків, а **мовлення** – це спілкування людей між собою за допомогою мови.

Мовлення буває:

- внутрішнє;
- зовнішнє.

Процес створення будь-якого висловлювання проходить такі *етапи*: мотив, відчуття мовленнєвого завдання, внутрішня програма мовленнєвої дії і її реалізація, планування висловлювання в конкретній формі і створення його в словесній.

Все, що ми говоримо, ми говоримо з якоюсь метою і для чогось (мотив).

Психологічні особливості:

- врахування віку;
- сприймання та відтворення тексту.

Однією з функцій мовлення є оформлення і вираження думки. ***Зовнішнє мовлення*** – це процес матеріалізації думки. Тому мислення є психологічною основою мовлення. Психологи виділяють, крім понятійного мислення, образне і конкретно-дійове.

2. Структура і зміст програми з розвитку мовлення учнів. Етапи розвитку мовлення.

Вимоги програми.

Важливе місце в системі роботи над розвитком мовленнєвої діяльності учнів відводиться ***урокам розвитку зв'язного мовлення***, які рекомендується проводити не менше одного разу на два тижні: у 2-4 класах – це окремий урок, а в 1 класі – фрагмент уроку протягом 15-20 хвилин.

Основна мета цих уроків у 1 класі – ознайомлення учнів із групами слів відповідно до тематичного тижня («Навчальне приладдя», «Явища природи», «Ввічливі слова»), збагачення їхнього лексичного запасу словами – назвами предметів, ознак, дій, формування уміння будувати з вивченими словами словосполучення і речення, пов'язувати 2-3 речення у зв'язну розповідь.

У першому класі зв'язні висловлювання будуються *усно*. Важливо, щоб теми для них були цікавими дітям, торкалися подій з їхнього повсякденного життя. Уже з першого року навчання слід спонукати учнів до висловлювання власних думок, своїх оцінних суджень, висновків, порад тощо.

Уроки розвитку зв'язного мовлення *в 2 класі* присвячуються ознайомленню школярів із виражальними засобами мови: порівняннями, епітетами, метафорами (без уживання термінів). Учні повинні навчитися правильно їх розуміти і доречно вживати у своєму мовленні. ***У другокласників*** також формуються вміння редагувати деформовані речення і тексти, будувати розповіді, описи за малюнком і запитаннями, серією малюнків, даним початком, опорними словами тощо. Творчі роботи, як правило, виконуються усно. Однак, починаючи з II семестру, учням потрібно пропонувати самостійно записувати в зошити невеликі висловлювання (3- 4 речення).

(Завдання для студентів. Розгляньте Рис.1 і з'ясуйте, які одиниці зв'язного мовлення в початкових класах.)

Рис 1. Одиниці зв'язного мовлення

Етапи розвитку мовлення:

1. докомунікативний (мовленнєва ситуація, мотивація, мовленнєва інтенція).

Докомунікативний етап підготовки повідомлення:

- мовленнєва ситуація ;
- життєві обставини (природні або штучно створені), які викликають неусвідомлену потребу висловитися;
- мотивація;
- усвідомлення мети висловлювання;
- мовленнєва інтенція (підготовчі дії): вибір адресата мовлення
- мовець повинен розуміти, для кого призначене висловлювання; попереднє продумування стильового оформлення висловлювання;
- внутрішній план висловлювання, який визначає його зміст
- учень повинен чітко уявляти, про що він хоче розповісти і яким способом він викладатиме свої думки, тобто повинен уявити собі хід усієї думки (зробити випереджувальний синтез усього тексту);
- семантико-граматичне структурування висловлювання (добір слів; визначення порядку слів у висловлюванні; граматичне узгодження слів).

2. **комунікативний** (матеріалізація висловлювання, сприйняття, зворотний зв'язок).

Комунікативний етап:

- матеріалізація висловлювання, тобто кодовий перехід на акустичний (усне мовлення) або графічний (писемне мовлення) код;

- сприйняття висловлювання співрозмовником;
- зворотний зв'язок.

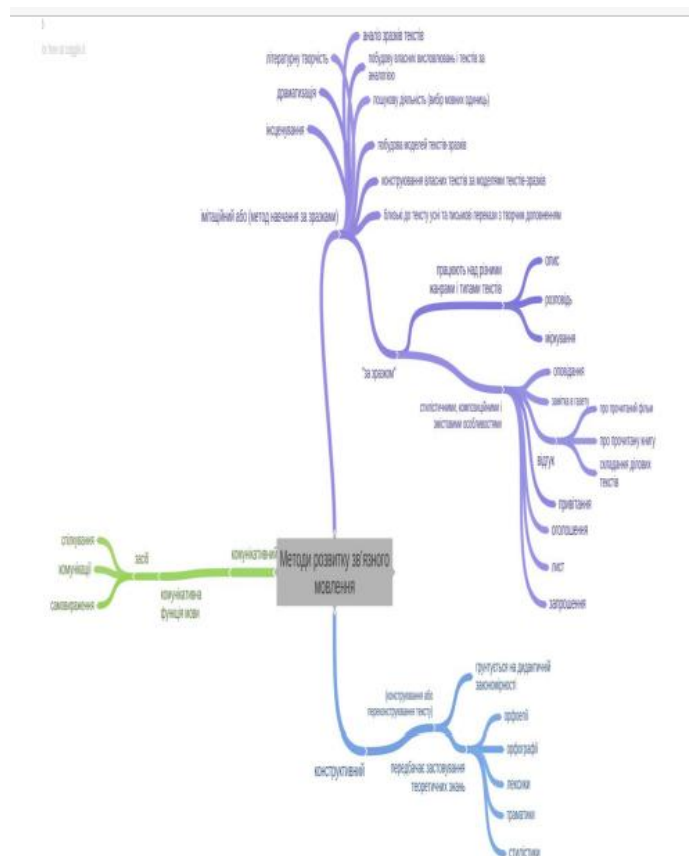
Виходячи з цих ознак, розглядають комплекс відповідних мовленнєвих умінь для навчання зв'язного мовлення:

- ✓ уміння інформаційно-змістовного характеру (уміння добирати інформаційний і фактичний матеріал для майбутнього висловлювання, визначити і розкрити тему та головну думку тексту тощо);
- ✓ структурно-композиційні вміння (уміння бачити й відрізнити частини тексту, складати план і будувати частини тексту, зв'язно й послідовно викладати зміст тексту);
- ✓ уміння використовувати різноманітні мовні засоби (уміння вільно та правильно користуватися лексичними, граматичними й стилістичними засобами);
- ✓ вдосконалювати текст (уміння знаходити помилки й недоліки та усувати їх).

Означені мовленнєві вміння реалізуються через систему методів та прийомів, зумовлених психологічними засадами формування й розвитку усного і писемного мовлення молодших школярів.

3.Методи розвитку мовлення

У методиці розвитку зв'язного мовлення найбільш поширеною є така система методів розвитку зв'язного мовлення:

Методи розвитку зв'язного мовлення мають набір прийомів і вправ.

Таблиця 1

Прийоми імітаційного методу	Прийоми конструктивного методу	Прийоми комунікативного методу
<ul style="list-style-type: none">– добір заголовків до частин тексту, усі види усних і письмових переказів,– складання речень або компонентів тексту відповідно до якогось певного типу тексту,– письмові твори за аналогією до прочитаних творів, переклади,– відгуки про прочитані книги,– ділові папери.	<ul style="list-style-type: none">– логічні прийоми та вправи (побудова роздумів, доказів, виправлення логічних помилок і помилок у послідовності викладення думок тощо);– прийоми та вправи, в основу яких покладено теорію тексту (складання текстів різних видів, редагування власних текстів тощо).	<ul style="list-style-type: none">– розуміння й розкриття теми твору;– підпорядкування свого твору певному задуму;– збір, накопичення матеріалу, розмежування головного й другорядного відповідно до теми і задуму;– складання плану, робота над композицією;– побудова тексту, в усній формі імпровізація, в письмовій – запис без помилок, ділити на абзаци;– вдосконалення написаного, редагування.

4. Рівні розвитку мовлення учнів на уроках української мови

1) Лексичний рівень роботи з розвитку мовлення.

Лексичний рівень передбачає уточнення, збагачення, активізацію словника, вилучення нелітературних слів. Прийоми пояснення слів: показ предмета, добір синонімів, антонімів, опис предмета, тлумачення за допомогою словника.

Види вправ:

- лексико-семантичні (вправи із синонімами, антонімами, фразеологізмами);
- словниково-логічні (вправи на порівняння, групування предметів, узагальнення);
- лексико-граматичні (пов'язані із вивченням граматики):
- добір спільнокорених слів, утворення слів з одного кореня).

2) Робота з розвитку мовлення на вимовному рівні

Вимовний рівень передбачає роботу над:

- артикуляцією;
- орфоепічними нормами;
- наголосом;
- темпом мовлення;
- паузами;
- інтонацією.

На вимовному рівні розвиток мовлення здійснюється за **трьома напрямками**:

- техніка мовлення (включає правильність дихання, яке розрізняють фізіологічне і мовленнєве, чіткість дихання);

- орфоепія;
- інтонація (включає такі елементи: підвищення і пониження голосу, темп, пауза, особливий тембр).

Вправи: артикуляційна гімнастика, вимова голосних і приголосних, аудіювання, чистомовки, скоромовки.

Орфоепічні норми – це загальноприйняті правила літературної вимови. Систему норм літературної вимови вивчає орфоепія.

Українська орфоепія включає:

- норми вимови звуків (голосних і приголосних);
- вимови звукосполучень у процесі асиміляції;
- подвоєння;
- подовження;
- спрощення;
- збігу звуків.

3) **Словосполучення і розвиток мовлення.** Речення як мовленнєва одиниця.

Початкові уявлення про речення і його будову учні одержують у період навчання грамоти.

Вони засвоюють смислові та формальні ознаки речення:

Вправи: виділення словосполучень, складання речень із словосполученнями, редагування їх; складання речень за взірцем, за аналогією, конструктивні (передбачають побудову речень на основі теорії, складання речень за схемами тощо).

Види вправ зі словосполученнями, які сприяють мовленнєвому розвитку школярів.

1. Виділення словосполучень у реченні шляхом ставлення питань від головних слів до залежних.
2. Пояснення значень окремих словосполучень.
3. Побудова словосполучень з новими словами.
4. Пояснення значень стійких словосполучень, фразеологізмів, образних висловів.
5. Побудова словосполучень з різних частин мови.

6. Знаходження та виправлення помилок у побудові словосполучень.

У початкових класах проводиться наступна робота над реченням:

- вивчення типів речень за метою висловлювання та інтонацією;
- засвоєнням понять «основа речення», «головні члени речення»;
- засвоєнням синтаксичного зв'язку між членами речення;
- вивчення однорідних членів речення.

Види творчих вправ щодо формування вмінь складання речень:

- 1) на задану тему (про озеро в сонячну погоду; про прогулянку в осінній ліс; про відліт птахів);
- 2) за сюжетним малюнком;
- 3) за 2-3 опорними словами (даються, наприклад, недавно почуті учнями слова, які ще не увійшли до їхнього активного словника, або форми слів, під час вживання яких учні припускаються помилок);
- 4) за опорними словосполученнями, порівняльними зворотами чи фразеологізмами;
- 5) речень-запитань і речень-відповідей;
- 6) на основі власних спостережень за змінами в природі;
- 7) на основі переглянутого фільму чи вистави;
- 8) складання різних варіантів речень про одне і те саме.
- 9) складання питальних або спонукальних речень з поданими звертаннями або самотійно дібраними.

4) **Рівень тексту з розвитку мовлення молодших школярів.**

Текст – це зв'язне висловлювання, має мету, свою будову, заголовок, абзац, засоби зв'язку.

Розвиток мовлення передбачає роботу у **двох напрямках**:

- удосконалення і розвиток діалогічного мовлення;
- формування монологічного мовлення.

Діалог має свою психологічну структуру:

- мотив,
- мету,
- засіб (мову),
- кінцевий результат.

Вміння у процесі діалогічного мовлення: регулювати силу голосу, темп, говорити чітко і правильно, уважно слухати співрозмовника, вживати формули мовленнєвого етикету.

Монологічне мовлення полягає у формуванні **вмінь 4 груп**:

- інформаційно-змістових;

- структурно-композиційних;
- граматико-стилістичних;
- редагування.

Уявлення про тексти різних типів відповідно до вимог програми формуються в учнів, починаючи з 2 класу. Водночас уже в період навчання грамоти можна формувати в дітей висловлювання різних типів і стилів.

У другокласників формують первинні уявлення про те, які бувають тексти, на основі зіставлення текстів різних типів. Учні спостерігають за текстами, в яких йдеться про один і той самий предмет, з'ясовують, що в текстах спільного, а що відмінного, роблять відповідні висновки.

У 3-4 класах поглиблюються, розширюються лінгвістичні уявлення молодших школярів про текст, його характерні ознаки, формуються відповідні вміння й навички, вдосконалюються набуті раніше. Учні ознайомлюють з поняттями тема і мета тексту. У процесі аналізу зв'язних висловлювань школярі визначають, про що йдеться в тексті (яка його тема), задля чого (з якою метою) він написаний. Зіставляючи тексти різних типів, у яких є спільний предмет висловлювання, учні доходять висновку, що залежно від поставленої мети (хочемо описати предмет, розповісти щось про нього, з'ясувати причини), ми говоримо по-різному: складаємо текст-опис, розповідь чи міркування

Учні навчаються розпізнавати тексти різних типів, виокремлюють елементи опису чи міркування з розповідних текстів, творять мікротексти різних видів, вчать редагувати невдало складені.

Удосконалюються вміння молодших школярів добирати до тексту заголовки. Найпростішими є вправи:

- на зіставлення трьох заголовків із трьома типами текстів, у яких є спільний предмет висловлювання;
- вибір із трьох однотематичних заголовків того, що найбільше підходить до пропонованого тексту певного типу.

Розширюючи уявлення учнів про будову текстів, варто звернути їхню увагу на те, що структура тексту визначається типом мовлення. Якщо, наприклад, метою тексту є дати уявлення про певний предмет, тобто створити опис, то зміст усіх речень тексту (а відповідно, і структурних компонентів) буде підпорядкований цій меті. У зачині тексту-опису зазвичай передається загальне враження від предмета (особи, місцевості, явища, процесу), що описується. В основній частині подається опис окремих ознак (частин, деталей, елементів тощо). А в кінцівці тексту робиться узагальнення, висновок.

Текст-опис (Стаavimo запитання який?)

Для **тексту-розповіді** (ставимо до нього питання що відбулося?) характерною є така будова: початок дії (події), її розвиток, кінець. У зачині вказується на місце дії, час, дійових осіб, в основній частині подається розвиток зображуваних подій, у кінцівці показується результат розвитку події.

Текст-міркування відповідає на загальне питання чому? (чому предмет (особа) саме такий, чому діє саме так). Цей текст має таку побудову: твердження (думка, яку потрібно довести); доказ (аргументи для доказу); висновок (оцінка, враження тощо).

Методика пропонує такі **тренувальні вправи** з використанням структурних одиниць текстів різних типів:

1. Із пропонованих зачинів (текстів різних видів, у яких є спільний предмет висловлювання) вибрати той, що підходить до тексту певного типу.
2. За поданим зачином (основною частиною) тексту визначити його тип.
3. Знайти частину тексту, яка не відповідає зазначеному типу висловлювання.
4. Придумати зачин (кінцівку чи основну частину) до пропонованих структурних частин тексту певного виду.
5. Змінити зачин (кінцівку) так, щоб відповідав певному типу тексту.

Для роботи з **планом, абзацом** можна пропонувати школярам такі види вправ:

- підібрати заголовки до серії малюнків (кадрів діафільму);
- поділити текст на частини за пропонованим планом;
- поділити текст на логічно завершені частини і придумати до них заголовки;
- відповідно до плану послідовно розташувати абзаци в тексті;
- переставити абзаци так, щоб вийшов зв'язний текст;
- розташувати пункти плану відповідно до змісту тексту (в логічній послідовності);
- знайти помилку в розчленуванні тексту на абзаци;
- вставити пропущений абзац у тексті (можна дати кілька абзаців для вибору);
- прочитати текст і план до нього, виправити помилку (зайвий (відсутній) пункт плану; зайвий (відсутній) абзац; пункт плану (чи абзац) стоїть не на місці);
- переказати (скласти) текст за планом.

5. Види вправ з розвитку мовлення.

Види вправ з розвитку мовлення:

- розгорнуті відповіді на запитання вчителя;
- декламування вивчених художніх текстів;

- записи на основі спостережень;
- імпровізації за змістом твору;
- інсценізація оповідань і казок;
- словесне малювання;
- відзиви про прочитані книжки, листи;
- побудова діалогів; – перекази, твори.

Актуальним на сьогодні є комплексна робота над словом, що включає розгляд слова за всіма рівнями. Незважаючи на різноманітність зв'язних висловлювань, в основі кожного з них лежать однакові мовленнєві дії.

На сьогодні розглядається комплекс

1. відповідних мовленнєвих умінь для навчання зв'язного мовлення;
2. уміння інформаційно-змістового характеру;
3. структурно-композиційні;
4. мовні;
5. уміння удосконалювати текст.

Методика розвитку зв'язного мовлення передбачає **формування в учнів умінь:**

- свідомо і правильно будувати усні та письмові висловлювання (складання усних та письмових переказів);
- діалоги.

У методиці розвитку мовлення молодших школярів передбачено такі **види текстових вправ:**

- усний переказ прочитаного в різних варіантах;
- різноманітні текстові виступи учнів, пов'язані з аналізом прочитаної літератури, вивченням мовної теорії;
- різні імпровізації: розповіді про життєві ситуації, складання казок, розповідей тощо;
- відгуки про прочитану книжку, побачений фільм, виставу ;
- твори на самостійно обрану чи задану тему, за картиною, за планом, за даним початком тощо.

Текстові вправи можна класифікувати:

- 1) 1) за джерелом матеріалу (з живого досвіду чи опосередкованого – книги, фільми, телепередачі, картини тощо);
- 2) типом тексту (розповідь, опис, міркування);
- 3) стилем мовлення (розмовні, художні, наукові, ділові);
- 4) типами вправ (перекази, твори);

5) за рівнем самостійності і творчої активності (за зразком, конструктивні, творчі).

Розвивати зв'язне мовлення школярів – означає формувати в них конкретні вміння.

У початковій школі учні оволодівають такими ***вміннями побудови зв'язних висловлювань***:

1. Уміння зрозуміти тему, осмислити її і розкрити у власному творі. Підготовка до розуміння теми проводиться під час усного чи писемного переказу, аналізу зразка. Самостійне розкриття теми здійснюється у творі.
2. Уміння підпорядковувати висловлювання певній ідеї.
3. Уміння збирати матеріал для висловлювання.
4. Уміння систематизувати матеріал і складати план майбутнього тексту.
5. Уміння дотримуватися плану під час складання висловлювання.
6. Уміння використовувати мовні засоби відповідно до літературних норм і мети висловлювання, тобто вміння правильно і зрозуміло висловлювати свої думки.
7. Уміння будувати текст: вдало розпочати, використати підготовлений матеріал, послідовно і зрозуміло викласти думку, не випустити головного, вміло закінчити висловлювання.
8. Уміння вдосконалювати власний текст.